

очуження, який, з одного боку, вказує насамперед на “історіософську рису”¹⁹ поезії, а з другого — розшифровує деякі аспекти світоглядної позиції ліричного суб’єкта й автора, приводячи їх назад до вихідного філософського пункту.

І насамкінець про зв’язок циклового тексту і позатекстової реально-історичної площини рефлексій. Думки Є.Маланюка про свою батьківщину як країну пригноблену знаходять яскраве підтвердження у світлі її політичного розвитку після російської жовтневої революції. Тому в історичній долі Пруссії, яка з непримітного, полишеного на ласку могутніх сусідів герцогства перетворилася на провідну європейську державу, він міг вбачати взірць для України.

Переклад із німецької Петра Рихла

¹⁹ *Horbatsch A.-H. Jevhen Malanjuk... – S.947.*

Тамара Николюк

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЯК СПОСІБ “ІНАКОМОВЛЕННЯ” У ПОВІСТІ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ “НЕБЕСНИЙ ЗМІЙ”

Поняття інтертекстуальності в літературознавстві, свого часу введене в науковий ужиток Ю.Крістевою, зазнало певних смислових трансформацій і нині зумовило ще більший інтерес дослідників¹. Одна з форм умовності, що має зв’язок з інтертекстуальністю, це фантастика. Фантастика як прийом використовується для того, щоб читач побачив певну дійсність, зрозумів ідею автора, розшифрував її сенс. Фантастикою як одним зі способів умовності послуговувалась і Докія Гуменна у повісті “Небесний змій”.

Прикметно, що у повісті виразно простежується зв’язок із попередніми творами письменниці — казкою “Благослови, Мати”, есе “Родинний альбом” та з розповіддю “Минуле пливе в прийдешнє”.

Хоча літературознавці вважають “Небесного змія” фантастичною повістю, але, як зазначив А. Юриняк, між фантастичним та науково-фантастичним твором існує суттєва різниця. Virізняючи з-поміж побутової, суспільної, індивідуально-психологічної, пригодницької, історичної, фантастичної і науково-фантастичну повість, він писав: “Першого роду твори (фантастика. — *Т.Н.*) мають тісний зв’язок з усною народною творчістю, будять інтерес читача до кращого пізнання фолклору взагалі; другі — надихані спрагою людини збагнути незнані таємниці людського життя і природи, зазирнути в майбутнє крізь заслону віків, передбачити дальший шлях людства, *тримаючись ґрунту науки* (підкреслення наше. — *Т.Н.*). Тому ці другі твори узвичаєно називати науково-фантастичними”².

¹ Див. напр.: *Сорока М.* Інтертекстуальність поезії Юрія Тарнавського // *Слово і Час.* – 2002. – №7. – С. 15–21; *Беляєва Н.* Історична проза Валерія Шевчука в інтертекстуальному аспекті // *Слово і Час.* – 2001. – №4. – С. 58–64; *Деркачова О.* Інтертекст у поезії Станіслава Вишенського (збірка “Альта”) // *Слово і Час.* – 2004. – №11. – С. 37–43; *Астаф’єв О.* Інтертекстуальність як літературна стратегія // *Дивослово.* – 2000. – №2. – С. 5–7; *Тихолоз Н.* Крутійська одіссея “рудого кардинала”. “Лис Микита” Івана Франка: підтекст, контекст, інтертекст // *Дивослово.* – 2005. – №2. – С. 58–63 та ін.

² *Юриняк А.* Повість // *Юриняк А.* Літературні жанри. Повість. Поема. Драма. Літературні стилі. – Ч. 2. – Каліфорнія, 1979. – С. 29.

Слово і Час. 2005. №10

Сама ж авторка в зачині до повісті характеризувала її як наукову фантастику: “Щоб якось охопити цей велетенський процес поширення єдиної мовної системи (індоєвропейської) від берегів Атлантики до Індії, я вдалася до фантастично-казкових засобів і образів. Проте, у моїй творчій лабораторії зберігається перелік джерел, — з яких наукових праць що взято. Отже, хоч це й фантастика, автор опирається на тверді факти”³. З огляду на висловлювання самої письменниці, повість фантастична за формою. Однак надалі вона зауважила, що це лише “індивідуальна візія автора на основі документальних дослідів науки, але *під кутом бачення самого автора* (підкреслення наше. — Т.Н.)” (НЗ, 6) — отже, за змістом також. Уже на початку “Небесного змія” подано кілька цитат істориків М. Рудинського та О. Тереножкіна про творців петрогліфів у гротах епохи енеоліту-бронзи як підтвердження того, що твір слід трактувати не як казку, а як щось значно важливіше.

Варто звернути увагу й на три тези, що на них авторка акцентувала увагу і які стали сюжетотворчими у повісті. Перша — написи на скелях, виконані різними техніками, що становлять справжній музей стародавнього образотворчого мистецтва. Друга — у місцях із петрогліфами здійснювались релігійно-магічні відправи. Третя — в комплексах наскельних малюнків залишилися сліди спільної для індоєвропейців епохи.

Ось як вони реалізуються у творі: сварожича Яра ще з дитинства бабуся Дана хоче віддати в рахмани — священний сан, в який посвячують не всіх, а найталановитіших хлопців. Для того, щоб стати справжнім священнодійником, потрібно навчитись читати стародавні написи на Свара-горі (перша теза), уміти здійснювати ритуали (друга теза). Тільки найстарший рахман знає, як розшифрувати наскельні малюнки, та й то не всі. Після багатьох колізій, що трапляються з Ярійком упродовж довгої мандрівки, він повертається додому та починає розуміти зміст петрогліфів і творить власні. Йдеться про епоху стародавньоамініків, які начебто розійшлися пізніше на схід—захід і започаткували переселення індоєвропейців (третя теза).

Прикметно, що в повісті немає жодного випадково дібраного топоніма. Кожна назва історично зумовлена: село Майдан, де народилася Дана, — трипільське протомісто-гігант Майданецьке. Відкриття цього поселення стало справжньою сенсацією в науці, адже воно репрезентує одну з найрозвиненіших цивілізацій давнини у IV—III тисячоліттях до народження Христа. У районі села Майданецького було виявлено близько двох тисяч жител, отже, його населення становило понад п’ятнадцять тисяч осіб. Ця знахідка спростовує думку сучасниці Докії Гуменної Тетяни Пассек про те, що столицею Трипілья була Володимирівка. Письменниця припустила, що Володимирівка — всього лиш предтеча базарів, де обмінювалися товаром племена з північних поселень (Городського, Райків, Євмінки), а центром у трипільців стало все ж Майданецьке⁴. Зрозуміло, чому в повісті фігурує назва Майдан і чому племена сварожичів викрадають Дану саме під час ярмарку в сусідньому селі.

Не випадковий і онім *сварожичі*. Докія Гуменна вважала, що “людський рід має таку саму назву, що й тотем. Таку ж назву має й голова роду (мати, а потім патріарх). Таку ж назву прибирає й місцевість, де живе тотемний рід (ріка, гора, місто, країна тощо)”⁵. Вона стверджувала, що це плем’я поклонялося своєму

³ Гуменна Д. Небесний змія. — Нью-Йорк, 1982. — С. 6. Далі цитуємо це видання в тексті (НЗ, стор.).

⁴ Гуменна Д. Минуле пливе в прийдешнє. — Нью-Йорк, 1978. — С. 59. Далі цитуємо це видання в тексті (МПП, стор.).

⁵ Гуменна Д. Родинний альбом. — Нью-Йорк, 1971. — С. 22. Далі цитуємо це видання в тексті (РА, стор.).

предкові, тотемному божеству Сварогові, який згодом найбільше вшановувався доісторичними слов'янами (РА, 101), тому Сварог у повісті — отаман-князь молодецької зграї напасників, який пізніше стає головою племені.

Ім'я Дани запозичене письменницею з “Рігведи”. У розповіді “Минуле пливе в прийдешнє” вона коментувала індуські гімни, де йдеться про війну синів Дану та Адіті (жіночих водних богинь), і вважала це протистояння символом антагонізму племен за скотарські угіддя (МПП, 209). У “Небесному змій” конфронтація відбувається між бабою Яра та матір'ю Буза і закінчується тим, що батько відсилає Яра до брата Аспурга, залишаючи біля себе племінника Буза. Отже, у роді зберігаються матріархальні уявлення про те, що влада повинна переходити по жіночій лінії.

Як і в есе, Докія Гуменна й надалі культивувала думку про стійкі матріархальні традиції, збережені подеколи і в культурі стародавнього племені. Однак найдавніші уявлення людини про Велику Матір як першоджерело людського буття поволі поглинаються новим світоглядом скотарських племен. Доба бронзи і вершництва відзначається патріархальністю, принесеною ямниками зі сходу. Творці лінійно-стрічкової культури асимілювали хліборобське Трипілля, внаслідок чого почали відбуватися зміни в орнаменталізації трипільської кераміки, тому героїня повісті Дана вже не розмальовує глечик, як це робила, коли жила в Майдані, а витинає мотузкою.

Письменниця намагалась точно відтворити традиції степовиків та уявити процес трансформації культури мальованої кераміки в шнурову. Що міг відчувати трипілець у середовищі ямників? Як цей процес відбувався? Бабусі Яра дуже складно адаптуватись у патріархальному роді, адже вона виросла серед хліборобів: “Хто тутечки коли чув про якийсь лан чи сад? Це нав'є, де їй довелося стати матір'ю дванадцятьох синів, зроду-віку не знало, що то — садити в землю зерно й вирощувати його, якби не Дана. Остогидло давитися прогірклим маслом та в'яленими рештками м'ясив” (НЗ, 25).

Відбувався синтез двох протилежних за світоглядом культур, і цю гіпотезу підтверджують знахідки поселення, розташованого на високому березі Тетерева, про яке Докія Гуменна писала в розповіді “Минуле пливе в прийдешнє”. Городище укріплене, як у ямників, немає масивних печей у будинках, підвищень-вівтарів, як у трипільців, однак знайдена велика кількість зернотерок, серпів, мотик, жіночі статуетки, властиві трипільській культурі (МПП, 109). Щодо цього показовий у повісті спогад головної героїні про її спроби втекти від чоловіка. Цьому вчинку завадили “стіни високі, рови навколо глибокі, брама на замку” (НЗ, 25).

Доволі цікаве переосмислення авторкою ідеї протистояння матріархального ладу патріархальному, зокрема переходу молоді жити в рід молодого. Дана вкрай незадоволена новими традиціями, запозиченими зі сходу, за якими жінка не має доступу до священних місць, бо вважається нечистою і залежною від чоловіка. Це нововведення започатковане рахманом, який не впустив головну героїню до священної печери. Однак закон Ману (підпорядкування жінки чоловікові) не прижився у психіці українця, адже дівчина на Україні мала право обирати сама собі пару; споконвіку відомий і авторитет матері в родині, вона не викуплена і не викрадена, не приведена в чужий рід. Ця думка звучить рефреном у казці-есе “Благослови, Мати”.

Плюндрування старого ладу зумовило обурення Дани, коли її викрадають із рідного Майдану (“Небесний змій”). Вона не вдоволена й тим, що родичка Сіва віддає свою доньку в рід чоловіка, хоча її син претендує на Сварогів спадок, що суперечить патріархальному устрою. Така неоднорідність звичаїв зумовлена почасти прагматичними міркуваннями самої Сиви, а частково історичними реаліями, адже прихід лівобережників тільки започаткував “стоп матріархальних і патріархальних традицій” (МПП, 315). Тоді ще не до кінця відбувся злам старих законів й остаточне становлення нових.

У “Небесному змії” Докія Гуменна реанімувала теорії та власні припущення, що стосуються специфіки еволюції Трипілья. Фантастичним видається епізод із відзначанням трипільцями свята Вілій: “Всі жінки й діви поробилися вілами, всі! А чоловіки — велесами. Всі, як один, навіть діти, повбирали коров’ячі й бичачі машкари, повдягались у шкури та кожухи догори вовною” (НЗ, 74). Свят-вечір по-іншому називається віліями, а цього вечора, як стверджувала сама письменниця, учасники перебирались у тваринну подобу, “перетворювалися” на своїх родових звірів (РА, 120), щоб підкреслити причетність до тотемного роду.

Вочевидь, поселення, куди потрапив мандрівник Яр, віддавало шану саме подобі вола у зв’язку з його важливою функцією, яку він виконував під час хліборобських робіт. Не випадкова й назва Вілії, адже населений пункт має відповідати імені родового тотема, якого мешканці цієї місцевості найбільше шанують.

Дуже часто письменниця послуговувалась поняттям *нав’є*, що подеколи вживається з лексемою *рід*. Семантику цього слова авторка докладно дешифрувала в есе “Родинний альбом”: “Старослов’янське слово *нав’є* означає тогосвітню частину роду, померлих предків. Але це ж саме слово відіграє дуже важливу роль і в родинній номенклатурі живої частини роду. Слово “племінник”, себто “член нашого племені” має цілком рівнозначну заміну — “небіж”. Аж тепер стає ясно, чому *небіж* (“син моєї сестри чи брата”) і *небіжчик* (“той, хто вже помер”...) однаково зветься” (РА, 73). Зрозуміло, чому Докія Гуменна зазвичай користувалась старослов’янським варіантом слова, адже в уявленнях трипільців збереглися рудименти тотемістичного світогляду палеолітика про рід як єднання живих, померлих його членів і тотема.

Невипадково авторка назвала одного з прикавказьких князів Аспургом. Сварог відсилає сина Яра до брата на підгір’я, щоб припинити набіги аспів на сварожичів. Такий епізод нескладно дешифрувати, коли пригадати генезу стародавньоамників: “Десь за дві тисячі років до Р.Х. з’явилися в Європі войовничі ватаги людей, озброєних сокирами. Виводять їх із східного Причорномор’я з Кубані” (РА, 130). Аспа, асва, як стверджувала дослідниця,— іранська назва коня (РА, 224), а плем’я Аспурга — вершники, які чинили набіги на сварожичів, займали луки та пасовиська.

У повісті є реальна історична згадка і про царицю Томирис. Аелла, донька південного князя, коли дізнається про те, що в її улюбленому місті Уру під час поховання патесі (царя) убили й царицю, в екзальтованому стані їде до своєї тітки, провідниці масагетів. Томирис у казці-есе Докії Гуменної “Благослови, Мати” згадується як прототип амазонки, яка, звісно, не сприйняла б варварського шумерського звичаю поховання царя з примусовим убивством дружини.

Звернувшись до есе “Родинний альбом” як до одного з протоджерел, можна зрозуміти, що то за місто Айранем Веджо, до якого випадково потрапив Яр: “Мітична країна, батьківщина Заратустри, зветься Айранем Веджо. Арья — староіндійське слово, означає: “шляхетні”. Зрозуміло: ці арья — завойовники, що підкорили місцевих і над ними панували” (РА, 148.).

Видається дивним, що авторка згадувала в повісті Заратустру, з яким начебто головний герой зумів потоваришувати. Філософ народився в сьомому столітті до н.е., а у творі йдеться про перше—друге тисячоліття до н.е. Але цей анахронізм можна зрозуміти, коли згадати, що пращури засновника зороастризму були кочовими степовиками і проповідували ту ж ідею, що й філософ: боротьба двох братів, двох родів, слабшого й сильнішого, ту ж думку, яка превалює в написах на Кам’яній могилі. Таким чином з’ясовуємо, чому Яр вчиться у Заратустри різьби на камені та письма на скелях.

Зрозуміла у повісті розповідь старої Тогари з племені сіявушів про перехід її роду через Данапрись, адже так відбувалась експансія стародавньоамників на

схід. Шляхом через Дніпро, через Чорне море вони посувались до Ірану, а то й до Індії.

Яр дізнається від бабусі про те, що сварожичі та сіявуші певною мірою родичі, оскільки походять зі спільної місцевості — Свара-гори. Однак Сварог в уявленні Тогари — божество, сонце, а для хлопця — патріарх роду, батько: “Молодий Яр — внук дідуня Сварога. А Тогара... каже, що для неї Сварог — Діяус-Небо, Сонце. Як же це воно виходить?” (НЗ, 146). Розбіжність у світоглядах героїв пояснюється лише різницею в часі: тотемне божество, ім'я якого має і плем'я, і його голова, поступово трансформується в бога сонця.

Історично вмотивована мандрівка головного персонажа до гетитів, адже вони — вихідці з Чорного моря в Малу Азію і говорили протоіндоєвропейською мовою. Сварожич учить царевича Тешуба доглядати за конем, і цей епізод ілюструє свідчення дослідника Д. Керама, яке авторка подала в есе “Родинний альбом”, про те, що не хети започаткували приручення коня. В їхній столиці знайдено підручник про спосіб приборкування цих диких тварин, і автор його — міттонець (РА, 222).

Дружина царя хетів Гепата має надзвичайний авторитет у країні, хоча держава Гатті — патріархальна. Звичай шанування жінки та визнання її верховенства зберігається у свідомості народу віддавна, тому саме вона здійснює всі релігійні ритуали тощо. Батько-жрець навчив доньку таємниці магії та ворожбитства, хоча такий досвід мала б передати мати, адже колись лише жінка брала участь у магичних відправах. Імовірно, тут відбувається синтез матріархальних та патріархальних уявлень, коли здебільшого починають домінувати нові закони. Прикладом цього може стати вчинок шарру Уріяса: аби знівелювати всі привілеї дружини, він сам зголошується звершити обряд на свято Лельваніс, чим спонукає до розбрату в сім'ї.

У розповіді “Минуле пливе в прийдешнє” Докія Гуменна докладно пояснила, як це свято стосується нас: “То виходить, що ми говоримо “по-геттському”, коли звертаємось “Лелечко!” Це ж та сама Лельвані!” (МПП, 245). Богиня Лельвані — прототип трипільської Лелі, тому Яр асоціює інше матріархальне поселення, Вілію, з хетами-луллуками: “І стало йому в очах далеке село Вілія, де він прожив колись із рік. Як тут, так і там вірять, що дітей приносить лелека. То вони що — лелеки? А чого це вони кожну жінку Ладою називають?” (НЗ, 167). Нескладно здогадатись, чому головний герой розуміє мову хетів, адже вони колись вирушили з Причорномор'я, тож не дивно, що маємо чимало тождних імен божеств у нашій, хетській та шумерській мовах.

Зрозуміло, чому, потрапивши на Олімп, сварожич у богів Дзевесі впізнає нащадка власного брата Зевса. Як стверджувала сама письменниця, етимологія імен богів багатьох країн виводиться від найдавнішого *Сварог: Санітар, Шіва, Сіявахш, Дзевес, Зевс* (РА, 101). Оскільки Сварга був батьком Зевса та Яра, патріархом племені, тож мав ім'я тотемного божества цієї місцевості, то, потрапивши на захід, із часом трансформувався в грецького бога неба, грому, блискавки. Так само, як і Яр — у слов'янське божество Ярила.

Простежуючи співвідношення між текстами есе “Родинний альбом” та повісті “Небесний змії”, можна зрозуміти й особливості характеротворення декотрих героїв в останньому творі. Наприклад, головний персонаж дуже допитливий і завжди намагається дізнатись про причини та наслідки подій, які з ним трапляються. Небезпідставно він названий Яром. Оскільки одним із завдань письменниці було показати шлях “розскакування” індоєвропейців зі спільної колиски, то найпоказовішим щодо цього є поширення слова Яр, Ярило. У “Родинному альбомі” авторка, апелюючи до праці І.Тероха “Карпати і слов'яни”, зауважила, що в галицьких піснях Ярило згадується як сім'яноосний оплодотворець-бог (прототип

тотема бика), найдавнішого прояву божества. Пізніше воно трансформувалось у грецького бога Ероса, далі — в бога війни у скитів Арія, згодом у гуцулів він став безстрашним лицарем Юраєм, а в балтійських слов'ян — Яровитом. На схід він відомий найдалі — аж у Персії та Індії. Отже, накреслюється карта розселення арійських племен (РА, 148).

Нескладно здогадатись, чому саме Яр стає об'єктом уваги учасників наукової конференції на космічному кораблі та чому саме йому доводиться здійснити мандрівку на Правобережжя України, на південь та в Іран (Персію). Він лише повторює маршрут виходу індоєвропейців із Південної Росії (України) у напрямку розселення на захід — схід.

Інший персонаж, хетський цар Уріяс, видається надто самовпевненим, гордим та деспотичним, і авторка зумисне так окреслила поведінку володаря-монополіста цінного тоді заліза. Тільки гетити знали таємницю виготовлення цього рідкісного металу, і це давало їм значну перевагу над іншими племенами. Поширення зброї у неспокійні завойовницькі часи було привілеєм тільки хетів, і навіть “сам єгипетський фараон просив у гетитського царя, щоб той наділив його залізом” (РА, 223).

У посланнях та маніфестах Уріяс називає себе “Моя Величність Сонце”, чваниться власним розумом і хоче остаточно узурпувати владу. Єдина людина, яку він боїться, — власна дружина. Вочевидь, цей страх — відгомін давніх часів, коли чоловік корився жінці, оскільки вона обізнана в таємниці народження-смерті, з магічними заклинаннями. До того ж Гепаті протегує діва Сонця Вурусему, а накликати на себе гнів богів дуже небезпечно. Натомість поведінка цариці зовсім інша: знаючи про підступність чоловіка, вона дуже спокійна і виважена, а коли дізнається про виготовлення печатки Уріясові, залишає країну з упевненістю, що він не зможе втримати владу.

У розповіді “Минуле пливе в прийдешнє” Докія Гуменна неодноразово наголошувала на тому, що в українській жінки ніколи не було рабського усвідомлення другорядності перед чоловіком. Формуванню відчуття власної гідності сприяли історичні обставини. У трипільському селищі Майдан, де спочатку жила Дана, саме жінка головувала у роді, тому їй так складно було адаптуватись у зовсім іншому середовищі. Вона не може звикнути до думки, що стала бранкою, здобиччю. З цієї ж причини мешканка іншого трипільського поселення Вілії Лада обороняється, коли Яр хоче її вкрати. Коли хлопець потрапляє в дім дівчини, то дивується затишку, який створюють господині житла: “Найперше, вразив його якийсь інший дух, інший триб побуту, ніби якоїсь затишности довкола, усталеного добробуту” (НЗ, 67).

Спаретра, порушуючи старі традиції матріархального устрою, на Новий рік приносить у жертву замість бика коня, оскільки приймає нові правила, запозичені степовиками. Цей вчинок обурило багато родин (бо бик — жертвна тварина хліборобів, а хліборобство ж колись поширилось із Малої Азії), і вони рушили далі на схід. Дружина Заратустри — прототип амазонки, яка чинить набіги на сусідні племена, зневажає слабкість та інертність. Вона не любить свого чоловіка за те, що він не займається нічим, крім того, що сидить удома та культивує свою нікому не потрібну, на її погляд, філософію. Характер героїні відтворений за згадками Геродота про савроматських жінок, і навіть думка Спаретри про Заратустру суголосна зі свідченнями амазонок про скитських жінок. Савроматки вважали, що жінки скіфів надто безпорадні, ніколи не ходять на полювання, а зайняті тільки домашніми справами (БМ, 136).

Попри це, авторка не акцентувала увагу на формуванні характерів, а зосередилась переважно на розвитковій сюжету. Фантастична форма твору дала змогу точно відтворити шлях аріїв та відобразити умови їх подальшого розселення

на схід. Вільно рухаючись у просторі, головний герой спостерігає за змінами, які відбуваються з лівобережниками упродовж тисячоліть, і переживає чимало пригод, адже йдеться про дуже неспокійний час.

Фабула надзвичайно динамічна: спочатку Яр потрапляє до трипільського села (про це можна дізнатись із опису поселень, розташованих колом, та з обрядів на честь жіночих божеств), пізніше він мандрує на Прикавказзя, в Малу Азію до хетів (гетитів), в Персію до засновника зороастризму Заратустри та на захід.

Головний герой знезацька як з'являється, так і зникає в різний час в інших місцях, подеколи й не встигаючи остаточно збагнути, куди і з якою метою втрапив. Здебільшого він потрібен для учасників наукової конференції, що відбувається впродовж усієї мандрівки Яра і в якій беруть участь дослідники з різних куточків землі. Учені мають змогу стежити за перипетіями на екрані космічного корабля та коментувати події з життя сварожича.

Одна лінія сюжету доповнює іншу, і голос автора, такий виразний у казці-есе "Благослови, Мати", у розповіді "Минуле пливе в прийдешнє" та в есе "Родинний альбом", у повісті вже поліфонічний: "Дослідники наче зговорилися доповнювати один одного і потік інформацій плив би далі, якби Адіті не ввела дискусію в рамки програми сьогоднішньої конференції. А саме: говоримо про експансію конярської цивілізації з Північної Чорноморщини на захід" (НЗ, 110).

Авторський монолог есе в повісті трансформується в репліки мовознавця, міфолога, історика, антрополога, соціолога. Вони полемізують із приводу багатьох питань, і завдяки цьому диспуту читачеві легше уявити історичну основу тих подій, які відбуваються з Яром. Приміром, може видатись незрозумілим епізод із принесенням головного персонажа в жертву, коли той потрапляє в трипільське село Вілії. Здавалося б, мирне хліборобське населення не могло сповідувати такі страшні традиції. Однак ритуал пояснює найавторитетніший дослідник палеоліту: цей звичай зародився ще в палеолітичні часи, іноді людина не мала що їсти, тому один із членів роду повинен був віддати для цього себе в жертву. Про канібалізм як перший прояв альтруїзму в уявленнях палеолітиків письменниця зауважила ще в казці-есе, але художньо переосмислила цю ідею тільки в "Небесному змії".

Мешканці села Вілії обирають Яра як царя-жертву, оскільки він виявляється найдостойніший виконати цю почесну місію, але хлопець не може зрозуміти логіки такого вчинку. Чому серед матріархального населення існує давній палеолітичний обряд, а в патріархальних ямників такого немає? Авторка дешифрувала епізод безпосередньо в повісті устами однієї з учасниць конференції: "Влада патріярха – інституція нова, свіжа. І патріярха ніхто не збирається різати. Він доживає до глибокого віку. Що старіший, то в більшій пошані" (НЗ, 100).

Крім того, в повісті дуже вдало переосмислено наукову теорію щодо заміни живої жертви символічною: перед тим, як мають стратити Яра, прилітає небесний змії і рятує його, а натомість лишає опудало. Вважається, що на проводи русалок лялька, яку наприкінці обряду розривають на шматки, колись була живою істотою. Про це Докія Гуменна ще раніше згадувала в розповіді "Минуле пливе в прийдешнє" (МПП, 216), тому в "Небесному змії" учасники наукової конференції коментують лише загальні події, які стосуються часів енеоліту.

Прикметно, що найактивнішими полемістами в дискусії стають мовознавець та дослідник Північного Причорномор'я Твастро, причому останній дуже часто консультується в першого з приводу власних спостережень. Наприклад, він припускає, що від слова *ашва* виникло *швидкий*, а до того споріднене і *шлях*. Залишається з'ясувати, хто автор цих гіпотез.

У "Родинному альбомі" письменниця подала семантику лексеми *швидкий*, адже це головна ознака коня, тому й звукосполучення *ш-в* "рознеслося разом із

верхівцями по всьому євразійському світі” (РА, 226). Варіації слів із *ш-в, с-в, дзв*, що поширились на індоєвропейському просторі, — це вже домисел авторки, отже, Твастро — це сама Докія Гуменна.

Якщо в есе в неї було дуже мало способів втілення чужого тексту (тільки посилання), то в повісті таких можливостей значно більше. Зазвичай ознайомитись із різними думками вчених можна завдяки їхнім доповідям або загальному обговоренню проблем наукової конференції. До того ж науковці проводять експеримент над головним героєм повісті. Яр має здійснити мандрівку в часопросторі та осмислити події, що з ним відбуваються. Чи зможе він це зробити, адже інтелект людини епохи міді ще не настільки розвинений, щоб усвідомити хронологію, причини та обставини історичних явищ? І взагалі доволі цікаво знати, як мислить сварожич і чим відрізняється його світогляд від світогляду сучасної людини.

Спроба перенестись у далеку епоху та уявити себе палеолітиком і мислити так, як і він, вже була в казці-есе “Благослови, Мати”. Утім, ці намагання залишились на рівні поодиноких ліричних відступів, авторка не створила належного цілісного образу. Щоб краще пізнати головного персонажа повісті, письменниця вдається до фантастичних засобів: Твастро завдяки телепатії проникає у свідомість Яра.

Фантазія Докії Гуменної невичерпна: космічний корабель асоціюється з божеством Оаннесом, яке дало знання шумерцям. За переказом, поданим у “Небесному змії”, люди навчились хліборобства, збиральництва, ткацтва, письма саме завдяки фантастичному створінню, яке щоразу виходило з моря й удосконалювало їхні знання. Мабуть, тому голова експедиції названа Адіті (в уявленнях тотеміста це вода—жінка—матір), адже саме вона брала участь у попередніх подорожах до землян ще за часів палеоліту (НЗ, 42).

Приблизно такий зміст мають оповіді окултистів. За їхніми переказами, колись існувала дуже розвинена цивілізація Атлантида. Атлантисти поширили свій вплив на сусідні колонії та навчили їх приручати тварин і вирощувати хліб. Вони володіли особливою силою вібрацій, завдяки якій могли робити незвичайні речі (РА, 265). Докія Гуменна не випадково згадала ці легенди в есе “Родинний альбом”, оскільки вважала їх не такою вже й фантазією. У повісті вона розвивала цю думку далі: “Це був дійсно незрозумілий феномен: більша й дужча чотиринога істота підпорядковується малосильній двоногій, смішно малій. Рогата корова дозволяє, щоб ця малосила людина відібрала в неї молоко, призначене природою для її дитини. Олені й собаки дозволяють, щоб їх запрягали й поганяли. Вівці дають себе стригти...А одночасно з’явилися нові поняття, уявлення, слова” (НЗ, 43).

Тепер можна дешифрувати й призначення Небесного змія: він виконує ту ж функцію, що й легендарний Оаннес: дає знання Ярові, щоб той зумів їх відтворити за допомогою думки на Свара-горі. Для цього потрібні неабиякі знання, особливо вміння асоціювати, адже петрогліфи на Кам’яній могилі багатозначні. Письменниця їх інтерпретувала по-своєму, хоча, залежно від уяви, вони інакше розшифровуються: “Цілість, що становить композицію і злютована окремими деталями, це зовсім не те, що самі деталі. Прикладом може служити композиція, що має назву “Сліди людських стіп”. Справді, там налічено понад п’ятдесят людських стіп: узутих, босих, великих, дитячих, різьблених схематично чи лише натяком. Але ці стопи — лише “будівельний матеріал”, “цеглинки” для побудови величезної кількості зображень: натуральних і казкових звірів, птахів, людей у різному віці...” (НЗ, 253).

Чи не нагадують ці малюнки сучасні тести на перевірку рівня розвитку уяви та інтелектуальних здібностей? Імовірно, такі композиції міг створити не кожен. Це прерогатива касти найосвіченіших, наймудріших серед племені. Для того, щоб стати одним із них, Яр повинен пізнати світ, духовно розвиватись.

Семантика слова “брахман” неоднозначна. Учасники експедиції з’ясовують, що воно означає *красномовний, той, хто вміє готувати брагу, врач*, лікар. То як пояснити вислів *собаки брешуть*, адже це з одного кореня? Брахмани знають таємничу мову заклинань, яку розуміють тільки вони, отже, собаки не гавкають, а “говорять” по-своєму (НЗ, 102).

Пояснення лексеми потрібне для того, щоб з’ясувати, чому хлопці, яким Яр цікаво розповідав про Небесного змія, назвали його брехуном. Вони мали на увазі, що той красномовно говорить.

Отже, зміст повісті “Небесний змій” надто ускладнений, щоб відразу зрозуміти, про що йдеться у творі. Без попереднього прочитання казки-есе “Благослови, Мати” та розповіді “Минуле пливе в прийдешнє” дуже непросто дешифрувати образи та сюжет “Небесного змія”. І навіть після ознайомлення з науковими викладами, що їх студіювала сама письменниця, не зайве перечитати її есе, адже в романі та повісті вона художньо реінтерпретувала переважно власні гіпотези. Таким чином, наукова праця письменниці поступово транспонується у творчу діяльність.

м. Рівне

Наші презентації

КРИТИКА. – 2005. – ЧИСЛО 7–8.

Агнешка Корнєєнко, Олесь Андрійчук і Вінфрід Шнайдер-Детерс аналізують постреволюційну ситуацію в Україні та перспективи подальшої євроінтеграції. Олександр Мотиль висвітлює новітні системні

соціально-політичні трансформації в Росії (у бік тоталітаризму) та в Україні (на шляху становлення громадянського суспільства). Дмитро Шевчук рецензує книжку Адама Міхніка “Wyznania prawgospnego dysydenta”, Юлія Ємець-Доброносова аналізує новітні футурологічні праці. Володимир Єрмоленко роздумує про нещодавно померлих західних інтелектуалів – Поля Рікера, Жака Дерріду і Сьюзен Зонтаг, Костянтин Москаль – про “тихий модернізм” В.Свідзінського, Василь Махно – про Езру Павнда і Федеріко Гарсія Лорку. З нагоди вручення Юрію Андруховичу Спеціальної премії ім. Еріха Марії Ремарка публікуються похвальне слово лауреатові проф. Карла Шлегеля та виступ Юрія Андруховича.

